

**В.С. Ніценко, канд. екон. наук, доцент
Одеський державний аграрний університет**

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ВЕРТИКАЛЬНО-ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУР В АПК

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання складається ситуація, за якої домінуючого положення на ринку аграрно-промислової продукції досягають вертикально-інтегровані структури. Останні мають замкнутий (повний) цикл виробництва продукції (від вирощування (виробництва) сировини до переробки та реалізації кінцевої продукції споживачам). Організаційна структура таких підприємств суттєво ускладнюється порівняно з традиційними виробниками сільськогосподарської сировини та переробників продукції. З часом вони розширюють ринкову частку, виходять на нові ринки, експортують частину виробленої продукції.

Найбільш яскравими представниками вертикальної інтеграції на території України являються Кернел (вирощування насіння соняшника та виробництво соняшникової олії), Миронівський хлібопродукт (вирощування зернових культур, виробництво комбікормів, виробництво курятини та м'ясних напівфабрикатів), Авангард (вирощування зернових культур, виробництво комбікормів, виробництво яєць та яєчних продуктів), Астарта-Київ (вирощування цукрових буряків та виробництво цукру), Агрофірма «Евріка» (вирощування овочів та баштанних культур, виробництво консервованої продукції).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації підприємств та організацій різних форм власності і видів діяльності розглядаються в працях вітчизняних авторів: В. Андрійчука [1], А. Данкевича [4], М. Міненко [8] та ін. Вагомий внесок зробили й закордонні науковці, серед них: С. Роббінз і М. Коултер [11], Р. Майлз і С. Сноу [13] та ін.

Важливе значення для цілей класифікації мають наступні нормативно-правові акти: Господарський кодекс України (ГКУ) [3], Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [10], Наказ Державного комітету статистики України «Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств» [9], тощо.

Мета – дослідження наукових основ класифікації вертикально-інтегрованих структур в АПК в сучасних умовах господарювання.

Результати досліджень. Основи класифікації вертикально-інтегрованих структур наведено в нормативно-правових актах України. Серед ознак класифікації можливо виділити наступні: форма власності, організаційно-правова форма підприємництва, спосіб утворення та формування статутного капіталу, кількість працюючих та розмір доходів, організаційно-правова форма об'єднання підприємств.

Підприємництво в Україні може здійснюватися за такими організаційно-правовими формами як одноосібне володіння, партнерство (товариство з обмеженою відповідальністю, повне товариство, товариство з додатковою відповідальністю, командитне товариство) та корпорації (акціонерні підприємства) [2, 6].

Залежно від форм власності, передбачених ст. 63 ГКУ, в Україні можуть діяти підприємства таких видів: приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство, що діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності). У разі якщо в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Залежно від способу утворення та формування статутного капіталу (ст. 63 ГКУ) розглянуті види підприємств класифікують на унітарні та корпоративні [3].

Унітарне підприємство – створюється одним засновником, він формує статутний капітал, не поділений на частки, затверджує статут, здійснює керівництво підприємством. Унітарним є державні підприємства, комунальні підприємства, приватні підприємства, що засновані однією особою.

Корпоративне підприємство – утворюється двома або більше засновниками за їх спільним рішенням, має поділений на частки (паї, акції) статутний капітал, діє на основі спільного управління справами з урахуванням корпоративних прав, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства. До корпоративних підприємств

відносять господарські товариства, кооперативні підприємства, а також підприємства, що засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Згідно ГКУ суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва [3, 10].

1. Класифікація підприємств залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік

Критерій розміру	Правовий статус	Чисельність працюючих, осіб	Річний дохід, млн євро
Мікропідприємство	юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності	не перевищує 10	не перевищує 2
Мале підприємство		не перевищує 50	не перевищує 10
Середнє підприємство		51-250	10-50
Велике підприємство		перевищує 250	перевищує 50

Джерело: складено на основі ГКУ

Відповідно до ст. 120 ГКУ основними організаційно-правовими формами об'єднань підприємств в Україні є асоціації, корпорації, консорціуми, концерни та інші об'єднання підприємств [3].

Об'єднання підприємств групують за такими ознаками: договірні об'єднання (асоціації, корпорації), статутні об'єднання (консорціуми, концерни), інші об'єднання підприємств (промислово-фінансові групи, асоційовані підприємства, холдингові компанії, тощо) [7].

Таким чином, вище проведені дослідження дали змогу згрупувати ознаки класифікації їх у вигляді наступної таблиці.

У світовій практиці виділяють ще такі форми об'єднань, як картель, синдикат, трест, пул.

Картель – це об'єднання кількох підприємств однієї галузі, учасники якого укладають угоду щодо розподілу ринків збуту й цін і зберігають свою власність на засоби виробництва і продукцію; найпростіша форма монополістичного об'єднання. На відміну від інших, стійкіших, форм монополістичних структур (синдикати, трести, концерни), кожне підприємство, яке увійшло в картель, зберігає фінансову і виробничу самостійність.

В. Андрійчук [1, с. 51] проводить паралель між картелями та, у межах вітчизняного законодавства, з корпораціями, тобто учасники яких передали повноваження щодо здійснення спільної комерційної діяльності.

2. Класифікація вертикально-інтегрованих підприємств у відповідності до законодавства України

Класифікаційна ознака	Вид підприємств	Групувальна ознака
Форма власності	приватне підприємство	
	колективне підприємство	
	комунальне підприємство	
	державне підприємство	
	змішане підприємство	
	підприємство з іноземними інвестиціями	
	іноземне підприємство	
Організаційно-правова форма підприємництва	приватні підприємства, що засновані однією особою	одноосібне володіння
	товариство з обмеженою відповідальністю	партнерство
	повне товариство	
	товариство з додатковою відповідальністю	
	командитне товариство	корпорації
	акціонерне підприємство	
Спосіб утворення та формування статутного капіталу	державне підприємство	унітарні підприємства
	комунальне підприємство	
	приватні підприємства, що засновані однією особою	
	господарські товариства	корпоративні підприємства
	кооперативні підприємства	
	підприємства, що засновані на приватній власності двох або більше осіб	
Кількість працюючих та розмір доходів	мікропідприємство	
	мале підприємство	
	середнє підприємство	
	велике підприємство	
Організаційно-правова форма об'єднання підприємств	асоціації	договірні об'єднання
	корпорації	
	консорціуми	статутні об'єднання
	концерни	
	промислово-фінансові групи	інші об'єднання підприємств
	асоційовані підприємства	
	холдингові компанії	

Джерело: дослідження автора

Синдикат – це різновид картельного договірної об'єднання, яке здійснює збут продукції всіх його учасників через спеціально створені канали або через потужну торговельно-збутову мережу одного з учасників такого синдикату.

Трести – інтеграційні утворення, в яких підприємства, що входять до їх складу, об'єднуються в єдиний виробничий комплекс і втрачають юридичну, виробничу і комерційну самостійність, шляхом жорсткої централізації всіх їх функцій.

Пул – одна з форм монополій, особливий вид картелю, в якому прибуток всіх учасників надходить у загальний фонд і потім розподіляється між ними згідно заздалегідь встановленої пропорції.

В своїх дослідженнях А. Данкевич [4, с. 37] виокремлює таку форму об'єднань як стратегічний альянс, що являє собою угоду про кооперацію двох або більше незалежних фірм з метою реалізації стратегічних завдань, завдяки синергії об'єднаних і взаємодоповнюючих стратегічних ресурсів компанії. Це угоди про співпрацю між фірмами, що йдуть далі звичайних торговельних операцій, але не доводять справу до злиття компаній.

Наведена методологія стосується загальних основ класифікації. Вертикально-інтегровані підприємства, функціонуючи в галузі АПК, мають свою специфіку відображену в табл. 3.

Критерії та їх порогові значення, відповідно до Наказу Державного комітету статистики України № 289[9], визначені на підставі дослідження багаторічних рядів розподілу величин за основними ресурсними і результативними характеристиками сільськогосподарської діяльності підприємств з урахуванням вимоги щодо репрезентативності обсягів валової продукції сільського господарства по категорії сільськогосподарських підприємств на рівні України не менше 90%, а також особливостей бухгалтерського обліку для малих підприємств і фермерських господарств та оптимізації звітного навантаження на респондента:

- площа сільськогосподарських угідь – 200 гектарів;
- чисельність великої рогатої худоби – 50 голів;
- чисельність свиней – 50 голів;
- чисельність овець або кіз – 50 голів;
- чисельність птиці – 500 голів;
- кількість працюючих у сільському господарстві – 20 осіб;
- обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства – 150 тис грн.

При чому до середніх та великих підприємств відносяться ті, які перевищують вказані критерії або дорівнюють їм.

Приведені класифікаційні ознаки суттєво відрізняються одна від одної, що свідчить про потребу у додаткових дослідженнях. Так, у першому випадку автори відносять до великих підприємств підприємства з площею угідь в обробітку від 3 до 10 тис га, в другому – 10-15 тис га, в третьому –

не має розшарування на великі і середні підприємства – від 200 га (?). Аналогічна ситуація склалася й по інших видах підприємств, що не дає можливості провести певну аналогію у поглядах авторів.

3. Класифікація підприємств АПК у вітчизняній науковій практиці

Класифікаційна ознака	Вид підприємств	Групувальна ознака
Форма господарювання в аграрному секторі[5]	аграрні холдинги	від 10 тис. га і більше с.г. угідь в обробітку
	великотоварне виробництво	від 3 до 10 тис. га
	середньотоварне виробництво	кілька тисяч гектарів
	фермерські господарства	кілька сотен гектарів
	господарства населення	від 1 до 2 га
Оптимальний розмір землекористування сільськогосподарських підприємств[12, с. 43]	середні (раціональні)	2,0-2,1 тис. га
	великі	10-15 тис. га
	об'єднання підприємств	до 100 тис. гектарів
	фермерські господарства	плодово-ягідного – 30-60 га
		овочевого – 25-50 га
зерново-технічно-тваринницького – 350-400 га		
За розміром сільськогосподарських підприємств для цілей статистики[9]	великі й середні	площа сільськогосподарських угідь, чисельність великої рогатої худоби, свиней, овець або кіз, птиці, кількість працюючих у сільському господарстві, обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції
	малі	
За характером діяльності агропромислових формувань[8, с. 47]	агропромислові	етапи виробництва (виробництво – промислова переробка)
	агропромислово-торговельні	етапи виробництва (виробництво – промислова переробка – збут)
	науково-виробничі агропромислові	етапи виробництва (наука – виробництво – промислова переробка)
	науково-виробничі агропромислово-торговельні	етапи виробництва (наука – виробництво – промислова переробка – збут)

Джерело: дослідження автора

М. Міненко [8, с. 47] розглядає поділ агропромислових формувань поєднуючи різні галузі діяльності: науку, виробництво, переробку і збут готової продукції.

Існують також й інші підходи до визначення групувальних ознак підприємств (табл. 4).

4. Класифікація вертикально-інтегрованих підприємств за іншими ознаками

Класифікаційна ознака	Вид підприємств
Належність капіталу	національні
	закордонні
	змішані (спільні)
Технологічна, територіальна цілісність і ступінь підпорядкування	головні (материнські)
	дочірні
	асоційовані
Географічний охопат	філії
	локальні
	місцеві
	регіональні
	міжрегіональні
	національні
	міжнародні
транснаціональні	
Статус самостійності	повна
	часткова
	повна втрата
За критерієм залежності від іншого суб'єкта господарювання або можливості впливу на інше підприємство	залежне
	контролююче

За належністю капіталу і контролю прийнято розрізняти підприємства:

- національні – капітал належить підприємцям своєї країни;
- закордонні – капітал є власністю іноземних підприємців повністю або в певній частині, що забезпечує їм необхідний контроль. Такі підприємства створюються у формі філіалів або дочірніх фірм та реєструються у країні місцезнаходження;

- змішані – капітал належить підприємцям двох або кількох країн, їх реєстрація здійснюється у країні одного із засновників такого підприємства, це зумовлює місцезнаходження його штаб-квартири. Якщо метою створення змішаного підприємства слугує спільна підприємницька діяльність, то його називають спільним. Саме такі численні спільні підприємства функціонують у різних галузях народного господарства України.

За географією функціонування вертикально-інтегровані структури можуть функціонувати на різних по ширині охоплення ринках з одним або декількома товарами.

Технологічною і територіальною цілісністю володіють так звані материнські (головні) підприємства або фірми. Особливістю їх діяльності є те, що вони контролюють інші підприємства (фірми). У залежності від розміру капіталу, що належить материнській (головній) фірмі, а також правового статусу та ступеню підпорядкованості підприємства, які перебувають у сфері впливу головного підприємства, їх можна підрозділити на дочірні і асоційовані, філіали.

Дочірнє підприємство – це юридично самостійне утворення, що здійснює комерційні операції і складає баланс. Проте материнське підприємство суворо контролює діяльність своїх дочірніх підприємств, оскільки володіє контрольним пакетом їх акцій.

Асоційоване підприємство є самостійним. Воно не знаходиться під контролем підприємства, яке володіє його акціями.

На відміну від дочірніх і асоційованих підприємств філія не має юридичної і господарської самостійності, позбавлена власного статуту та балансу, діє від імені і за дорученням головного підприємства, має однакову з ним назву. Майже весь акціонерний капітал філії належить головному підприємству.

За критерієм залежності від іншого суб'єкта господарювання або можливості впливу на інше підприємство розрізняють асоційовані підприємства двох видів:

- залежне підприємство (контрольним пакетом акцій або відповідною часткою в майні чи голосів на загальних зборах якого володіє інший суб'єкт господарювання);

- контролююче підприємство (підприємство, яке здійснює вирішальний вплив на інше підприємство через володіння контрольним пакетом акцій чи відповідною часткою в майні залежного підприємства, або на підставі володіння більшістю голосів на загальних зборах чи в інших органах управління залежного підприємства).

Цікавими, з наукової точки зору, є підходи закордонних авторів. У своїх дослідженнях вони розглядають класифікацію підприємств за етапами розвитку та на групуванні робочих завдань.

Американські вчені Р. Майлз і С. Сноу [13] детально описали еволюцію організаційної структури і її відношення зі стратегією бізнесу:

- підприємницька структура – коли в наявності тільки один товар або послуга, місцевий або регіональний ринки;

- функціональна структура – в умовах обмежень, стандартизованої лінії товару або послуги, регіонального чи національного ринків;
- поділена структура – при множинній, мінливій лінії товарів або послуг, національному або міжнародному ринках;
- матрична структура – при стандартних і інноваційних товарах або послугах, стабільному і мінливому ринках;
- динамічна мережа – коли існують потреба у створенні товару або послуги чи глобальних мінливих ринках.

Більшість компаній мають підприємницьку, функціональну, поділену або матричну структуру. Майже всі відому великі вертикально-інтегровані формування України пройшли дані етапи розвитку.

Класики менеджменту, С.П. Роббінз і М. Коултер [11, с. 447-450], пропонують використовувати п'ять форм департаменталізації, яка заснована на групуванні окремих робочих завдань для досягнення цілей організації. Найбільш широко використовуваними є функціональна (групування робіт за функціями, що виконуються), продуктова (групування робіт за асортиментними групами продукції), географічна департаменталізація (групування видів діяльності організації за географічними або територіальним принципом), департаменталізація за процесами (групування робіт на основі виробничого процесу або процесу обслуговування клієнтів), департаменталізація за клієнтами (групування робіт на основі орієнтації на клієнта визначеного типу).

Висновки. Проведені дослідження засвідчили, що коло групувальних ознак класифікації вертикально-інтегрованих структур в сучасній економічній літературі є досить широким. Незважаючи на це, ми виділили найбільш вживані в науці ознаки класифікації і згрупували їх за окремими категоріями. Найбільш суперечливий характер носить поділ підприємств за розмірами відносно площі сільськогосподарських угідь, що використовується одним підприємством, що й стане нашим об'єктом подальших досліджень.

Бібліографічний список: 1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с. 2. Варналій З.С. Основи підприємницької діяльності: Підручник для учнів 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій / З.С. Варналій, В.О. Сизоненко. – К.: Знання України, 2004. – 404 с. 3. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144. 4. Данкевич А.Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві: монографія / А.Є. Данкевич. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с. 5. Зубець М.В. Економічні аспекти реформування

аграрно-промислового комплексу України / М.В. Зубець, М.Д. Безуглий. – К.: Аграр. наука, 2010. – 32 с. 6. Кузьмін В.В. Фінансові основи підприємництва: Навч. посібник / В.В. Кузьмін. – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 192 с. 7. Кунченко-Харченко В.І. Правознавство: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / В.І. Кунченко-Харченко, В.Г. Печерський, Ю.Ю. Трубін. – К.: КОНДОР, 2011. – 472 с. 8. Міненко М.А. Фахові виробничі об'єднання (теорія, методологія, практика): монографія / М.А. Міненко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 358 с. 9. Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств: Наказ Державного комітету статистики України від 09.11.2011 № 289 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0289832-11>. 10. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України № 4618-VI від 22.03.2012 р. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 3. – Ст. 23. 11. Роббинз С.П. Менеджмент: пер. с англ. / С.П. Роббинз, М. Коултер. – 8-е издание. – М.: ИД «Вильямс», 2007. – 1056 с. 12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с. 13. Miles, R.E. Fit, failure and hall of fame / R.E. Miles, C.C. Snow // California Management Review. – # 26 (3). – pp. 10-28.

Ниценко В.С. Методологические подходы к классификации вертикально-интегрированной структур в АПК. Реальные условия функционирования вертикально-интегрированных структур предусматривают выбор соответствующих видов деятельности, оптимальных размеров землепользования и перерабатывающих мощностей, выход с готовой продукцией на надлежащие рынки, интеграцию с другими операторами рынка для повышения эффективности работы и т.д. Таким образом, необходимо провести группирование данных структур по различным признакам. Данное исследование содержит несколько различных подходов к решению рассматриваемой проблемы.

Nitsenko V.S. Methodological approaches to the classification of vertically integrated structures in agriculture. Real-world performance of vertically integrated structures provide for the selection of appropriate activities, the optimum dimensions of land use and processing capacity, output of finished products at the appropriate markets, integration with other market operators to improve efficiency, etc. Thus, it is necessary to carry out the grouping of data structures on various grounds. This study contains several different hikes to solve the problem.

